

1991. gada 3. marta tautas nobalsošana par Latvijas neatkarību: priekšvēsture un rezultāti*

Popular Vote of 3 March 1991 on Independence of Latvia: Prehistory and Results

Jānis Taurēns, *Dr. hist.*

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes
Vēstures un arheoloģijas nodaļas asociētais profesors
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: janis.taurens@lu.lv

 0000-0001-6837-3901

1991. gada dinamiskajos politiskajos apstākļos Latvijā un abās pārējās Baltijas valstīs notika tautas nobalsošana par neatkarību no PSRS. Šo nobalsošanu noteica daudzi galvenokārt ārēji apstākļi. Nobalsošana notika 9. februārī Lietuvā un 3. martā Latvijā un Igaunijā. Raksts analizē tautas nobalsošanas Latvijā ideju, tās attīstību un to ietekmējošos apstākļus un īsumā raksturo iekšpolitisko situāciju valstī. Daudz uzmanības pievērsts Latvijas ārējai situācijai Baltijas valstu, Padomju Savienības politiskā stāvokļa un attiecību ar Rietumvalstīm kontekstam. Tautas nobalsošana apliecināja neatkarības centienu plašo atbalstu Baltijas valstu vēlētāju vidū un nostiprināja Baltijas valstu pozīcijas attiecībās ar Maskavu un starptautisko sabiedrību.

Atslēgvārdi: Latvija, neatkarības atjaunošana, tautas aptauja, 1991. gads, Rietumi un Latvija.

In the dynamic political conditions of 1991, Latvia and the two other Baltic states held popular votes on independence from the USSR. These votes were determined by many, predominantly external circumstances. Voting took place on 9 February in Lithuania, and 3 March in Latvia and Estonia. The article analyzes the idea of popular vote in Latvia, its development and the situation affecting it, and briefly characterises the domestic political situation in the country. Significant attention has been paid to Latvia's external situation in the context of the Baltic states, the political situation of the Soviet Union and relations with Western countries. The popular vote confirmed the broad support of the independence efforts among the voters of the Baltic states and

* Šis publikācijas tapšanu finansējusi Latvijas Zinātnes padome, projekts "Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi", projekta Nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003.

strengthened the position of the Baltic states in relations with Moscow and the international community.

Keywords: Latvia, restoration of independence, popular vote, Latvia and the West, 1991.

Ieskats literatūrā

1991. gada 3. marta aptauja par neatkarīgu un demokrātisku Latviju bija nozīmīgs notikums laikā starp asiņaino janvāra krīzi un 1991. gada augusta dramatiskajiem notikumiem, kas noveda pie Latvijas un visu triju Baltijas valstu neatkarības atzīšanas. Vēstures literatūrā tā nav plaši apskatīta, bieži vien tiek pieminēta dažos teikumos¹ un dažkārt netiek pat pieminēta.² Tomēr nevar pilnībā piekrist publicistei Kārinai Pētersonei, kura raksta, ka “*visticamāk tagad 1991. gada marta aptauju un diskusijas par tās jēgu gandrīz visi jau aizmirsuši*”.³ Tās nozīmi mēdz saistīt ar mēģinājumiem rast pret svaru PSRS 1991. gada referendumam par PSRS saglabāšanu.⁴ Cits svarīgs uzdevums bija pierādīt pasaulei un Maskavai, ka Baltijas valstu neatkarības centieni atbalsta iedzīvotāju vairākums.⁵

Tautas nobalsošana Baltijas valstīs – tautas aptauja Latvijā un Lietuvā un referendums Igaunijā – aplūkota memuāru literatūrā un historiogrāfijā. Visu trīs Baltijas valstu balsojumu apskata Zviedrijas pārstāvis Latvijā Larss Fredēns grāmatā “Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija 1989–1991”. Viņš apstiprina, ka balsojums pierādīja, ka neatkarību vēlas tautas vairākums un ka Baltijas valstis *de facto* ir neatkarīgas no Maskavas un administratīvi kontrolē savu teritoriju.⁶ Tautas balsojuma problēmu Baltijas valstīs savos memuāros pieminējis arī ASV vēstnieks PSRS Džeks Metloks (*Jack Matlock*).⁷ Starptautisko procesu kontekstā šo balsojumu aplūkojusi un augstu vērtējusi vēsturniece Una Bergmane.⁸ Šī nobalsošana tiek pieminēta literatūrā, kas pievēršas

sabiedrības integrācijai Latvijā un etnisko attiecību problēmām.⁹ Šai sakarā īpašu rakstu aptaujas rezultātiem veltījis vēsturnieks Edvīns Šnore. Viņš uzskata, ka tie pierāda, ka uzskats par cittautiešu vairākuma atbalstu Latvijas neatkarībai ir mīts, kas konstruēts valsts varas leģitimitātes vairošanai un sabiedrības konsolidācijai.¹⁰ Ārvalstu literatūrā tos piemin, apskatot PSRS sabrukumu, konstitucionālus referendumus un valstu neatkarības veidošanas procesus, kā arī, protams, vispārējās Baltijas valstu vēsturēs.

1991. gada 3. marta tautas aptauja tiek saukta dažādi. Juriste Inese Nikuļceva savā promocijas darbā nosaukusi to par nacionāla līmeņa konsultatīvu referendumu. Tas bijis arī pirmais referendums jaunajā vēstures posmā.¹¹ Konsultatīvu referendumu pieminēja Valdis Birkavs rakstā, kas aicināja balsot par valsts neatkarību. Viņš skaidroja, ka balsošanas juridiskā forma “*ir aptauja, tāpēc ka konsultatīva referenduma sarīkošanai nepieciešams vispirms pieņemt likumu par referendumu*”.¹² Jurists Tālavas Jundzis nosaucis šo nobalsošanu par konsultatīvu aptauju, kas sekmējusi Latvijas neatkarības atjaunošanas parlamentārā ceļa nostiprināšanos un “*iecerēto mērķu sasniegšanu*”.¹³ Politologi Artis Pabriks un Aldis Purs, pieminot to vienā teikumā, nosaukuši to par plebiscītu.¹⁴

Situācija pirms aptaujas idejas aktualizēšanās

Pēc 1990. gada 4. maija parlamenta Deklarācijas par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu politiskā situācija Latvijā tiek raksturota kā “divvaldības periods”.

Latvijas jaunā vara konsekventi strādāja pie valstiskuma atjaunošanas. Tomēr Latvijā atradās padomju karaspēks, darbojās Valsts drošības komiteja un Maskavai uzticīgā Latvijas komunistiskā partija. Stāvoklis Latvijā vēl joprojām bija lielā mērā atkarīgs no PSRS centrālās varas. Situācija Padomju Savienībā 1990. gada beigās liecināja par konservatīvo spēku revanšu. Dažādi autori dažādi vērtē laiku, kad šī situācija sāka saasināties. Tālaika LTF priekšsēdētājs Romualds Ražuks nesenajā apcerējumā norāda, ka 1990. gada vasara bija “gaišu iespaidu” laiks, savukārt “tumši” noskaņojumi sākās ar rudeni. Kā pirmo negatīvo epizodi viņš min Rīgas sevišķu uzdevumu milicijas vienības (OMON) ielaušanos Preses namā 1990. gada 27. septembrī, bet ļoti nopietns spiediens un bažas par prezidenta pārvaldes ieviešanu sākās novembra otrajā pusē.¹⁵

Augstākās Padomes priekšsēdētāja vietnieks Dainis Īvāns “sistēmas agoniju” un “kontrevolūcijas” aktivizāciju saista ar Grigorija Javlinska liberālās ekonomiskās programmas “500 dienas” noraidīšanu septembra beigās, kam sekojusi reakcijas spēku aktivizēšanās arī Latvijā.¹⁶ Situācijas nopietnība kļuva vēl skaidrāka, kad PSRS Tautas deputātu ceturtais kongress laikā decembra beigās PSRS ārlietu ministrs Eduards Ševardnadze paziņoja par demisiju. Viņš brīdināja par diktatūras draudiem PSRS un atteikšanos atbalstīt šo kursu.¹⁷

Baltijas valstis kopumā bija priekšgalā PSRS republiku suverenitātes nostiprināšanā un neatkarības centienos. Tautas balsojumi Baltijas valstīs bija pirmie šāda veida balsojumi PSRS teritorijā. Pēdējais šai virknē bija 1991. gada 1. decembra Ukrainas referendums, kurā vairāk nekā 80 procenti vēlētāju nobalsoja par Ukrainas neatkarību.¹⁸ Jāuzsver, ka aptauja tika īstenota vēsturiski ļoti īsā laikā, ideja par referendumu pirmoreiz publiskajā telpā izskanēja 1991. gada 23. janvārī, kad to pieminēja Augstākās Padomes priekšsēdētājs

Anatolijs Gorbunovs Augstākās Padomes sēdē, lēmums par nobalsošanu tika pieņemts 12. februārī, bet pati nobalsošana notika 3. martā.

1991. gada tautas aptaujai par Latvijas neatkarības atjaunošanu bija būtiska starptautiska un iekšpolitiskā nozīme. Starptautiski tā bija saistīta ar Rietumu lielvalstu ieteikumiem sarīkot tautas nobalsošanu, kas apstiprinātu 1990. gada pavasarī pieņemtās Baltijas valstu neatkarības deklarācijas. Rietumi šai laikā augstu vērtēja M. Gorbačovu un “nevēlējās vājināt” viņa varu ar pārsteidzīgiem soļiem.¹⁹ Referenduma ideja nodarbināja ASV administrāciju, kurā tās atbalstītāja bija PSRS un Austrumeiropas lietu biroja direktore ASV Nacionālās drošības padomē Kondolīza Raisa (*Condoleeze Rice*). Tomēr Lietuvas līderi 1990. gadā uzskatīja, ka tas nav nepieciešams.²⁰ Arī Maskavu šāds referendums neinteresēja, un tā pat varēja uzskatīt to par bīstamu. Marta beigās ASV administrācija uzdeva ASV vēstniekam Dž. Metlokam tikt ar padomju Politbiroja locekli Aleksandru Jakovļevu. Presē nokļuva ziņas, ka vēstniekam uzdots piedāvāt padomju pusei piekrist referendumam Lietuvā.²¹ Abu 30. marta sarunas pieraksts saglabājies Jakovļeva dokumentos M. Gorbačova fonda arhīvā. Vēstnieks argumentēja, ka Lietuvā varētu sarīkot referendumu. Viņš norādīja, ka tas nodrošinātu lietuviešu tautas brīvas gribas izpaušmi, radītu jaunu pamatu sarunām starp Lietuvu un PSRS, pārejot no strīdiem par pagātņi uz sarunām par nākotni. Jakovļevs turpināja uzsvērt, ka Lietuvas problēma ir PSRS iekšējā lieta, nosauca 11. marta Lietuvas Neatkarības aktu par “*nakts apvērsumu*” un uzsvēra, ka ar referendumu lietuviešiem “*vajadzēja sākt*”.²²

1990. gada 11. aprīlī ASV prezidents Džordžs Bušs (*George H. W. Bush*), tiekoties ar trimdas baltiešu delegāciju, izteicās, ka Baltijas valstu neatkarības centienus vajadzētu apstiprināt referendumā, savukārt

trimdas baltieši pret to iebilda. ASV valsts sekretārs Džeimss Beikers (*James Baker*) savukārt izteicās, ka baltiešiem nav jāievēro PSRS likumdošana par izstāšanās kārtību.²³ Viņš uzsvēra, ka ASV valdība saprot, ko Maskavas pieprasītais referendums varētu nozīmēt Latvijā un Igaunijā.²⁴ Arī Dž. Metloks skaidroja baltiešiem, ka viņiem tautas nobalsošanā nav jāievēro Maskavas juridiskās interpretācijas.²⁵ Arī gadu vēlāk, 1991. gada martā, Dž. Beikers teica Latvijas pārstāvim Maskavā Jānim Peteram, ka Baltijas valstis nekad nav iestājušās PSRS un to pienākums nav ievērot PSRS pieņemto izstāšanās procedūru.²⁶

Bažās par to, ka savienotās republikas varētu izmantot PSRS konstitūcijas 72. pantu, kas noteica, ka savienotajai republikai ir tiesības izstāties no PSRS, tika pieņemts 1990. gada 3. aprīļa PSRS likums "Par kārtību, kādā risināmi jautājumi par savienotās republikas izstāšanos no PSRS".²⁷ Tas zināmā mērā bija novēlots, jo tika pieņemts jau pēc Maskavā naidīgi uztvertā 11. marta Lietuvas Neatkarības akta. Baltijas valstīm acīmredzami nelabvēlīgajā likumā bija noteikts, ka par izstāšanos no PSRS jānobalso divām trešdaļām visu balsstiesīgo attiecīgās republikas iedzīvotāju (PSRS pilsoņu), bija paredzēts ilgstošs pārejas periods, kas ietvertu sarunas par PSRS karaspēka un tā bāzu likteni utt.²⁸ Pēc nozīmīgajām un nelabvēlīgajām padomju perioda rusifikācijas politikas radītajām etniskā sastāva izmaiņām Baltijas valstīs šādu rezultātu bija reāli iegūt tikai Lietuvā, kur lietuviešu īpatsvars bija apmēram 80% iedzīvotāju. Savukārt Latvijā pēc 1989. gada tautas skaitīšanas datiem bija tikai 52% latviešu,²⁹ kas referendumā uz PSRS noteikumiem ievērojami apgrūtinātu pozitīvu balsojuma iznākumu. Baltijas valstu neatkarības kustību lideri pamatoti uzskatīja PSRS likumā izvirzītās prasības par netaisnīgām. Viņi uzsvēra, ka Baltijas valstis bija okupētas un iekļautas PSRS sastāvā prettiesiski un līdz ar to

PSRS likumdošana par savienotās republikas izstāšanos tās neskar. LTF Dome savā 31. marta vēstījumā PSRS prezidentam Mihailam Gorbačovam sakarā ar Lietuvas neatkarības atjaunošanu norādīja, ka, "lai novērstu starptautisko tiesību pārkāpumu (Baltijas valstu aneksiju – aut.), referendums nav nepieciešams".³⁰ Latvijas premjers Ivars Godmanis 30. jūlija sarunā ar ASV prezidentu Dž. Bušu iebilda pret Latvijas izstāšanos no PSRS tās likumdošanas kārtībā. Premjers uzsvēra, ka Baltijas valstīm ir īpašs statuss un to liktenis būtu atkarīgs no PSRS valdības un parlamenta: "nebaltieši lemtu par baltiešu tiesībām uz neatkarību".³¹ Patiesībā vētrajā neatkarības atjaunošanas procesā Baltijas valstīs šim likumam nepievērsa īpašu uzmanību, lielāka nozīme bija Maskavas draudīgajai praktiskajai rīcībai. 13. aprīlī PSRS vadība pieprasīja Lietuvai divu dienu laikā atcelt visus pieņemtos likumus un atjaunot iepriekšējo situāciju, bet drīzumā PSRS noteica Lietuvai ekonomisko blokādi.³² Dokumentā nebija tieši prasīts atcelt Neatkarības aktu, tomēr tas liekas saprotams kontekstā.³³ Arī PSRS prezidenta 1. aprīļa vēstulē Lietuvai tautai bija prasīts tikai "nekavējoties atcelt pieņemtos pretlikumīgos aktus".³⁴ Tomēr 1990. gada pavasari krīzi izdevās novērst lielā mērā ar Rietumu diplomātisku atbalstu, kaut arī pastāvēja nopietnas bažas par PSRS militāriem draudiem Baltijas valstīm. Sarunas ar M. Gorbačovu, aicinot atturēties no spēka lietošanas, veda, piemēram, senators Edvards Kenedijs (*Edward Kennedy*) un ASV štāba priekšnieku komitejas priekšsēdētājs Viljams Krovs (*William Crowe*).³⁵

Balsojuma par neatkarību ideja un sākotnējās debātes 1991. gadā

Referenduma ideja par Latvijas neatkarību kļuva aktuāla pēc 1991. gada janvāra notikumiem Baltijā, kas noslēdzās ar

cilvēku upuriem un Maskavas militārā un politiskā spiediena pastiprināšanos pret Baltijas valstīm. 13. janvārī PSRS karaspēka vienību uzbrukums Lietuvas televīzijas centram Viļņā noveda pie 13 cilvēku bojāejas. 20. janvārī OMON uzbrukums Latvijas Iekšlietu ministrijai beidzās ar pieciem upuriem.³⁶ A. Gorbunovs, apmeklējot Maskavu un cenšoties noregulēt situāciju pēc 1991. gada janvāra asiņainajiem konfliktiem, pieļāva iespēju Latvijā sarīkot referendumu. 23. janvārī viņš Augstākās Padomes sēdē ziņoja par 22. janvāra tikšanos ar prezidentu Gorbačovu, kurā Gorbunovs bija paziņojis, ka Latvijas iedzīvotājiem jāizsaka savs viedoklis referendumā, kas notiktu pēc Augstākās Padomes nosacījumiem.³⁷ Gorbunovs saskatīja daudz pozitīvu momentu sarunā ar M. Gorbačovu. Viņš bija izteicis līdzjūtību 20. janvāra notikumu upuriem. Viņš vairs neprasija atcelt Neatkarības deklarāciju, bet apturēt to un grozīt atsevišķu likumus, kas diskriminējot dažas iedzīvotāju grupas. No debatēm kļuva skaidrs, ka referendumu ideja pārsteidz parlamenta deputātus.³⁸ Augstākās Padomes LTF frakcijā bija plaši izplatīts uzskats, ka Gorbunovs savas vizītes laikā pieļāvis par daudz kompromisu. Deputāts Eduards Berklavs uzskatīja, ka A. Gorbunovs sarunās ar M. Gorbačovu piekāpies pārāk daudz, un kritizēja ideju par referendumu. *“Kam gan nav skaidrs, ko mūsu apstākļos varētu nozīmēt referendums, kurā – kā saka Gorbunovs – varētu piedalīties visi Latvijas pastāvīgie iedzīvotāji? [...] Šāds ceļš ir brīvprātīga atgriešanās verdzībā.”* Latviešu īpatsvars okupācijas periodā bija dramatiski samazinājies.³⁹ Sākumā LTF frakcijā un LTF Domē bija negatīvi uzskati par referendumu. Gorbunova “kompromisu” politiku kritizējis D. Īvāns, kurš rakstīja, ka šai laikā saņēmis priekšlikumus no LTF frakcijas ieņemt Augstākās Padomes priekšsēdētāja amatu.⁴⁰ Pret balsošanu iebilda arī trimdas latviešu organizācijas. Pasaules Brīvo latviešu

apvienības (PBLA) valdes priekšsēdētājs Guņārs Meierovics īpašā paziņojumā uzsvēra: *“Doma rikot tautas aptauju apdraud Latvijas Republikas pašreizējo starptautisko statusu un interešu aizstāvēšanu ārvalstīs, kur šāds priekšlikums varētu radīt apjukumu un paralizēt plaši izvērsto un pašreiz tik labvēlīgā virzienā esošo Latvijas diplomātisko interešu aizstāvēšanu.”* Viņš atzīmēja, ka balsojums radītu uzskatu, ka runa ir par Latvijas atdalīšanos no Padomju Savienības, kurai tā nekad nav labprātīgi pievienojusies.⁴¹ Tomēr, ja arguments bija, ka balsošana nav iespējama ārvalstu nostājas dēļ, jau visai drīz noskaidrojās, ka Rietumvalstis drīzāk atbalsta tautas balsojumu Baltijas valstīs.

Tikmēr PSRS vadība bija paziņojusi par referendumu par PSRS saglabāšanu rīkošanu 17. martā, attiecīgu lēmumu 16. janvārī pieņēma PSRS Augstākā Padome. Latvijas deputāti šai institūcijā iebilda.⁴²

Īpašus iebildumus Latvijas balsojuma kontekstā izraisīja tieši pats nosaukums “referendums”, nopietnas bažas izraisīja arī iespējamie nelabvēlīgie rezultāti, proti, kā tie ietekmētu piemēram, 4. maija deklarācijas statusu vai pat 1918. gada 18. novembrī pasludināto un starptautiski atzīto valstisko neatkarību. Viedokļu dažādība turpinājās. A. Gorbunovs preses konferencē paziņoja, ka jānotiek referendumam un ka tajā jāpiedalās *“visiem pastāvīgajiem iedzīvotājiem, jo tikai puse iedzīvotāju to nevar izlemt”*. A. Gorbunovs izteica izpratni par trimdas organizāciju negatīvo attieksmi.⁴³ Deputāts Aivars Endziņš, komentējot notiekošo, pieminēja konsultatīvu referendumu, kas dotu iespēju *“operēt attiecībās ar centru”* un brīvo pasauli.⁴⁴

Tomēr situācija strauji mainījās. 30. janvārī Augstākās Padomes LTF frakcijas vadītājs Jānis Dinevičs preses konferencē uzsvēra, ka aptauja Latvijā, ja tā notiks, nenozīmēs Latvijas Republikas un Augstākās Padomes likumības apšaubīšanu: *“Tauta savu gribu jau izteikusi vēlēšanās*

un 4. maija deklarācijā.” Viņš izteicās, ka “Rietumvalstis pārsvarā neprasa speciālu aptauju, lai pārliecinātos par Latvijas izvēlēto neatkarības ceļu”, bet Austrumu politikā tas būtu nopietns papildu arguments, lai veicinātu sarunas ar PSRS. Arī viņš piekrita, ka balsošanā varēs piedalīties visi iedzīvotāji, izņemot PSRS armiju.⁴⁵

Par referendumu tomēr izteicās arī Rietumvalstu politiķi. 1991. gada janvāra beigās Francijas ārlietu ministrs Rolāns Dimā (*Roland Dumas*), tiekoties ar Latvijas ārlietu ministru Jāni Jurkānu, paziņoja, ka Rietumiem būtu vieglāk aizstāvēt Baltijas valstis, ja Latvija sarīkotu referendumu par neatkarības atjaunošanu.⁴⁶ Referendumu sarīkot ieteica arī Dž. Metloks, kurš janvāra beigās Maskavā, tiekoties ar Igaunijas Augstākās Padomes priekšsēdētāju Arnoldu Rītelu (*Arnold Rüütel*), norādīja, ka referendums vai tautas aptauja nodemonstrētu Baltijas tautu neatkarības centienus un atvieglotu Rietumvalstīm palīdzību Baltijai. Viņš uzsvēra, ka iedzīvotāju viedokļa noskaidrošanai ir īpaši liela nozīme dziļās politiskās krīzes laikā, balsojums arī atspēkotu Kremļa argumentāciju, ka Baltijas valstu lēmumi pieņemti, nejaudājot tautai.⁴⁷ Referenduma atbalstītāju vidū tika minēti arī nenosaukti “Skandināvijas politiķi”.⁴⁸

Kamēr Latvijā valdīja šaubas un turpinājās debates, Lietuvas Augstākā Padome jau 16. janvārī bija pieņēmusi lēmumu par iedzīvotāju vispārējās aptaujas (*gyventojų visuotinės apklausa*) rīkošanu 9. februārī.⁴⁹ D. Īvāns savās atmiņās ar zināmu īgnumu atzīmē, ka vispirms par balsošanu “pēkšņi” un “par spīti Baltijas valstu iekšējai norunai” izšķīrās Lietuva, tad Igaunija, un tad arī Latvijai nebija citas izejas. Pozitīvs iznākums radīja bažas, ņemot vērā Latvijas demogrāfisko situāciju un zemo latviešu īpatsvaru. Kā otru motīvu Īvāns minēja nepieciešamību apsteigt PSRS 17. marta referendumu par Savienības saglabāšanu. Šo Maskavas iniciēto referendumu Latvija,

tāpat kā Lietuva, Igaunija, Armēnija, Gruzija un Moldova, izlēma nerīkot.⁵⁰ Savukārt J. Jurkāns intervijā Londonas latviešu avīzei “Brīvā Latvija” norādīja, ka referendumu Latvijā noteikuši Lietuvas un Igaunijas lēmumi. “Latvija tika nostādīta notikuša fakta priekšā, jo [pēc Lietuvas lēmuma] arī igauņi ātri piekrita rīkot referendumu.” Tagad ministrs uzsvēra, ka nedrīkst parādīt Rietumiem, ka mēs baidāmies un “kaut ko nekontrolējam”, aptauja jāriko, un vairākums tiks nodrošināts.⁵¹ Avīzes “Diena” autori savukārt aicināja nepārmest lietuviešiem solidaritātes trūkumu, “*aptaujas vai referenduma rīkošana Lietuvai nozīmē iespēju iegūt neapgāžamus argumentus*”.⁵²

Kamēr kļuva arvien skaidrāks, ka nobalsošana notiks, debates pievērsās arī problēmai, kā nosaukt gaidāmo balsošanu. Latvijas iedzīvotāju aptauja nebija uzskatāma par referendumu PSRS likuma par izstāšanos izpratnē. Latvijas varas iestādes, nosaucot nobalsošanu par aptauju, vēlējās izvairīties no riska, kas saistīts ar PSRS likumdošanā paredzēto “referendumu”.⁵³ **Ja balsošanu nosauktu** par referendumu un netiktu sasniegts PSRS likuma kritiskais skaitlis – divas trešdaļas visu vēlētāju –, Maskava varētu paziņot, ka Latvija nav izpildījusi noteiktos nosacījumus. Biedējošs likās arī nosaukuma “referendums” svars. Premjers I. Godmanis savukārt, 8. februārī tiekoties ar rajonu padomju priekšsēdētājiem, norādīja, ka negatīvs “referenduma” iznākums varētu nozīmēt, ka nākamajā dienā Augstākajai Padomei būtu jāatkāpjas.⁵⁴

Latvijas apņēmību nevarēja neietekmēt aptauja Lietuvā. 9. februārī Lietuvas iedzīvotāju aptaujā par Lietuvas Republiku kā neatkarīgu un demokrātisku valsti piedalījās 84,43% no visiem balsstiesīgajiem. “Jā” teica 2 027 254 jeb 90,47% dalībnieku, pret bija 6,56%, bet 2,97% biļetenu tika atzīti par nederīgiem.⁵⁵ Lietuvas aptaujas rezultāti bija iedvesmojoši un palīdzēja kliedēt

Latvijas tautas kustības un tās parlamenta pārstāvju bažas. Tomēr svarīgi atcerēties, ka lietuviešu īpatsvars Lietuvā bija būtiski lielāks nekā igauņu un latviešu īpatsvars savā zemē. Lietuvas Augstākās Padomes priekšsēdētājs Vitauts Landsberģis (*Vytautas Landsbergis*) paziņoja, ka nešaubās, ka tautas aptauja Lietuvā dos drosmi latviešiem, kuru Augstākā Padome droši vien pieņems galīgu lēmumu par referendumu vai tautas aptaujas organizēšanu.⁵⁶ Šos izteikumus acimredzot nevar nosaukt par glaimojošiem Latvijas pusei.

Ceļš līdz lēmuma pieņemšanai

LTF Dome 9. februāra sēdē, kas notika kopā ar LTF AP frakcijas deputātiem, atbalstīja konsultatīvas Latvijas iedzīvotāju aptaujas rīkošanu, lai noskaidrotu iedzīvotāju attieksmi pret Latvijas neatkarību un pamatotu varas iestāžu darbu pārejas periodā uz neatkarību. R. Ražuks minēja tobrīd bieži piesaukto uzskatu, ka aptauja ir vienīgais arguments, ko pretnostatīt PSRS referendumam. Dažu nodaļu pārstāvji tomēr iebilda, argumentējot, ka nevar rīkot balsošanu okupācijas armijas klātbūtnē un aptaujas rīkošana būtu piekāpšanās Gorbačova politikai. Dome atbalstīja aptauju ar 104 pret 9 balsīm.⁵⁷ Pirms aptaujas izskatnēja nopietnas šaubas par varbūtējo iznākumu. Pārdomās par to, cik daudz Latvijas iedzīvotāju atbalsta neatkarību pirms balsošanas, A. Gorbunovs, piemēram, uzskatīja, ka trešdaļa Latvijas iedzīvotāju "*orientējas*" uz PSRS.⁵⁸

Jautājums par Latvijas iedzīvotāju aptauju Augstākās Padomes LTF frakcijas sēdē tika izskatīts un atbalstīts 11. februārī. 12. februāra Augstākās Padomes sēdē par to ziņoja deputāts Valdis Birkavs.⁵⁹ Viņš norādīja, ka vēl nesen valdījusi pārliecība, ka nekādi balsojumi Baltijā nav nepieciešami. Birkavs uzsvēra, ka iniciatīvu par tautas

nobalsošanu izraisījuši vairāki faktori: PSRS 17. marta referendums par PSRS saglabāšanu, Lietuvas un Igaunijas lēmumi par tautas nobalsošanu un ārpolitika. Birkavs atzīmēja, ka Latvijai jāsaņem "viennozīmīgs "nē" PSRS referendumam", bet nav jātraucē tā norise. Birkavs nepiekrīta viedoklim, ka Latvija atdarina Lietuvu un Igauniju, bet ieteica pateikties abiem kaimiņiem par to, ka "viņi ir bijuši pirmie, ka viņi ir izlēmuši, jo mēs varam ņemt vērā viņu pieredzi". Runājot par ārpolitisko aspektu, Birkavs jautāja, ko sacīs pasaule, ja Lietuva un Igaunija rīkos nobalsošanu, bet Latvija ne? Viņš atzīmēja, ka Rietumu politikā nobalsošana var aktualizēt neatkarības *de facto* atzīšanu, bet "Austrumu politikā" tas varētu demonstrēt to, ka parlamenta mandāts nav separātisks, "*bet ir dots tieši tiem, kas reāli pārstāv tautas intereses*".

Birkavs uzsvēra, ka Latvijas Republikas juridiskais statuss ir jau noteikts 4. maija deklarācijā, līdz ar to nav nepieciešams referendums. Viņš aicināja sarīkot tautas aptauju, kurā parlaments vērsas pie tautas ar jautājumu, vai tā atbalsta parlamenta īstenoto politiku. Birkavs rezultātā atzina, ka valstī jārīko "*aptauja, kas neizraisa juridiskas sekas*". Birkavs pasvītēja, ka aptaujas rezultāts nevar grozīt ne Latvijas Republikas neatkarību, ne 4. maija deklarāciju.⁶⁰ Debatēs deputāts Valdis Šteins ieteica rīkot referendumu par neatkarīgas un demokrātiskas Latvijas Republikas atjaunošanu. Tas no mūsdienu viedokļa akcentē uzmanību uz to, ka tautas aptauja **netika** rīkota par Satversmē noteiktās valsts iekārtas atjaunošanu. Deputāts Ilmārs Geidāns trāpīgi raksturoja aptauju kā vienu no posmiem "tautas nacionālās atbrīvošanās cīņā".⁶¹ Debatēs par terminoloģiju iesaistījās arī A. Gorbunovs un aicināja strikti ievērot terminu "*aptauja*", atzīmējot, ka ASV Kongresa delegācija, kas todien uzturējās parlamentā, "nemaz citu vārdu nelieto kā tikai "referendums"⁶².

Pēc debatēm par aptaujas rīkošanu nobalsoja 101 deputāts, divi bija pret un divi atturējās. Promaskaviskā “Līdztiesības” frakcija ar saviem 57 deputātiem kopš janvāra vidus boikotēja Augstākās Padomes sēdes. Priekšlikums formulēt aptaujas jautājumu par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu tika noraidīts.⁶³ Tautas aptaujas jautājums tika formulēts kā “Vai Jūs esat par demokrātisku un valstiski neatkarīgu Latvijas Republiku?”, bet kā aptaujas datums tika noteikts 3. marts.⁶⁴ Aptaujas sarīkošanai tādējādi tika atvēlēti ļoti īss laiks: no 12. februāra līdz 3. martam, tomēr, protams, situācija bija ārkārtēja un debātes par Latvijas neatkarību bija notikušas jau kopš Trešās atmodas sākumiem.

Kampaņa, rezultāti un vērtējumi

Aptauju kritizēja Latvijas Republikas Pilsoņu kongress. Pilsoņu kongresa pārstāvis Māris Grīnblats rakstīja, ka Augstākā Padome atļaus šajā aptaujā piedalīties miljonam okupētās valsts pilsoņu, bet nav nodrošinājusi Latvijas pilsoņu ārzemēs daļību.⁶⁵ Pilsoņu kongresa vadošā institūcija – Latvijas komiteja – aicināja pasaules valstu valdības “neatzīt padomju varas (t. i., Augstākās Padomes – aut.) rīkotus referendumus vai referendumu veida aptaujas, kā arī citus pasākumus, kuri varētu mainīt 1918. gada novembrī proklamētās Latvijas Republikas starptautiski tiesisko statusu”.⁶⁶ T. Jundzis 2013. gadā rakstīja, ka Pilsoņu komitejas darbībai bija raksturīga “pilnīga neizpratne par starptautiskajām attiecībām un reālpolitiku”, savukārt aicinājums nepiedalīties 1991. gada 3. marta tautas balsojumā par neatkarīgu Latviju bija viena no vairākām rupjām politiskām kļūdām.⁶⁷

Latvijas Komunistiskās partijas CK birojs, patiesībā visai pamatoti norādot, ka Augstākās Padomes lēmums par aptauju ir

mēģinājums pretnostatīt to Vissavienības referendumam, un uzskatot, ka aptaujai nebūs juridisku, politisku un sociālu seku, aicināja biļetenos “svītrot vārdu “jā””,⁶⁸ respektīvi, neuzdrošinājās aicināt balsot pret neatkarību un demokrātiju.

Savu nostāju par labu aptaujai bija mainījušas latviešu trimdas organizācijas. Kopš starpkaru perioda pastāvošā Latvijas sūtniecība Vašingtonā 12. februāra paziņojumā aicināja Latvijas iedzīvotājus “piedalīties šīnī aptaujā un pozitīvi izteikties par Latvijas neatkarību”.⁶⁹ PBLA un Amerikas Latviešu apvienība īsos valdes priekšsēdētāju G. Meierovica un Valda Pavlovskā paziņojumos aicināja Latvijas iedzīvotājus balsot pozitīvi.⁷⁰

14. februārī tika publicēti divi dokumenti: “Lēmums par Latvijas iedzīvotāju aptaujas sarīkošanu” un “Lēmums par kārtību, kādā notiek iedzīvotāju aptauja”.⁷¹ Par vēlētajiem atzina visus, kam ir pastāvīgs pieraksts (dzīvesvietas reģistrācija) kādā no Latvijas administratīvi teritoriālajām vienībām. Studenti un citu mācību iestāžu izglītojamie vēlēšanu sarakstos tika ierakstīti mācību vietā. Tas varēja palielināt vēlētajū aktivitāti. Tā kā praktiski nebija laika veidot jaunas vēlēšanu komisijas, tika noteikts, ka aptauju organizēs komisijas, kas jau bija organizējušas iepriekšējās vēlēšanas.⁷² Prasība pēc pases ar pierakstu izslēdza PSRS militārpersonas, jo tām tajā laikā nebija pases, nemaz nerunājot par dzīvesvietas reģistrāciju Latvijā.

Aptaujas sagatavošanas gaitā tomēr pastāvēja bažas par vismaz dažu vēlēšanu komisiju uzticamību. Kaut arī LTF bija uzvarējusi pašvaldību vēlēšanās, tomēr Rīgas Kurzemes rajonā un Daugavpili vietējās padomēs pie varas bija neatkarības pretinieki. Centrālās aptaujas komisijas priekšsēdētājs Gunārs Blūms publicēja rūpīgu instrukciju vēlēšanu novērotājiem, kas saturēja plašus norādījumus, ko varēja diktēt arī minētās bažas. Tā, piemēram, tika ieteikts

pārbaudīt, lai komisijas neizdarītu atzīmes vēlēšanu sarakstos ar zīmuli.⁷³

Pati balsošanas kampaņa noritēja apstākļos, kad neatkarību atbalstošā prese bija padzīta no Preses nama, ko bija ieņēmis OMON. Galvenie preses izdevumi – *Diena*, *Neatkarīgā Cīņa*, *Latvijas Jaunatne* – iznāca uz zemas kvalitātes papīra, samazinātā fiziskā apjomā un retāk nekā iepriekš. Galvenais aģitācijas smagums gūlās uz TV un radio. Valdība un AP Tautas frontes frakcija stingri un noteikti aicināja piedalīties un balsot par valsts neatkarību. Ar aicinājumu atbalstīt neatkarību uzstājās LTF valde, kura rakstīja, ka aptaujas sekmīga norise uzskatāma par svarīgāko uzdevumu tuvākajam laikam. Vēlāko debašu kontekstā interesanti, ka valde ieteica *“izskaidrot cittautiešiem, ka viņu līdzdalība aptaujā būs pamats konstruktīvam dialogam un kopīgam darbam Latvijas atjaunotnei”*.⁷⁴ Cittautiešu dalība bija svarīga. Aptauju atbalstīja 25. februāra Krievu demokrātiskās sapulces dalībnieki. Tās vārdā izteicās deputāts Vladens Dozorcevs, kurš norādīja, ka par neatkarību varētu balsot 92% latviešu un 50% krievu.⁷⁵ Kampaņa bija ļoti intensīva, tika darīts viss iespējamais iedzīvotāju mobilizācijai. Pats A. Gorbunovs, ejot līdz galam, uzsvēra, ka balsos par neatkarību, jo tā ir *“vienīgā iespēja”* izdzīvot latviešu tautai un Latvijai.⁷⁶

Pati aptauja 3. martā noritēja optimisma un entuziasma pilnā gaisotnē.⁷⁷ Ziņojums par aptaujas rezultātiem tika apstiprināts Augstākās Padomes 6. marta sēdē. Neatkarības pretinieki tajā kritizēja aptauju un ar labpatiku uzsvēra, ka tai nav juridisku seku. “Līdztiesības” deputāts Anatolijs Aleksejevs iebilda pret to, ka Interfrontei (Latvijas PSR darbaļaužu internacionālā fronte – aut.) liegta pieeja radio un televīzijai.⁷⁸ Tā bija ciniska piezīme pēc pretlikumīgās Preses nama ieņemšanas, apstākļos, kad latviešu avīzes iznāca reti un samazinātā formātā, protams, neatkarības pretiniekiem bija

pieeja LKP avīzēm, piemēram, “Cīņai”, kas iznāca okupētajā Preses namā.

1991. gada 8. martā tika publicēti tautas aptaujas oficiālie rezultāti, ko bija apstiprinājusi pati Augstākā Padome. Vēlēšanu sarakstos bija iekļauti 1 902 802 Latvijas iedzīvotāji. Aptaujas biļetenus saņēma 1 667 629 iedzīvotāji, bet aptaujā piedalījās 1 666 128 jeb 87,56% no visiem vēlētājiem. “Jā” teica 1 227 562 (73,68% nobalsojušo), par “nē” balsoja 411 374 (24,69% no dalībniekiem), bet 27 192 (1,63%) biļeteni tika atzīti par nederīgiem. Latvijas *“laukos”* pozitīvu atbildi deva 85,89% vēlētāju, *“republikas pilsētās”* 62,12%, bet Rīgā 60,68%.⁷⁹ Iedalījums Rīgā, lielajās pilsētās un laukos arī ir savdabīga laikmeta liecība. Var viegli aprēķināt, ka sasniegtais vairākums veidoja 64,51% no visiem sarakstos iekļautajiem balsstiesīgajiem. Tautas kustība atkal bija pierādījusi kapacitāti mobilizēt elektorātu, īpaši tā latviešu daļu, un uzvarēt balsošanā, līdzīgi kā PSRS tautas deputātu vēlēšanās 1989. gada pavasarī, vietējo padomju vēlēšanās 1989. gada noslēgumā un Augstākās Padomes vēlēšanās.

Kopumā aptauju, tās rezultātus pozitīvi novērtē gan atmodas laika līderi memuāros no 90. gadiem līdz mūsu dienām (A. Gorbunovs, D. Īvāns, R. Ražuks), gan liela daļa vēsturnieku. Ir notikušas debātes par nelatviešu balsojumu aptaujā. Sasniegtais procentuālais vairākums pārsniedza 1989. gada tautas skaitīšanā noteikto latviešu īpatsvaru valstī. To pozitīvi novērtējuši daudzi. D. Īvāns norāda, ka *“mēs to uzskatījām par fantastisku nacionāli raibās sabiedrības lojalitātes apliecinājumu 4. maija republikai”* un ka *“puse valsts nelatviešu atbalstīja nacionālās neatkarības un, neizmirsīsim, demokrātijas ideju”*.⁸⁰ L. Fredēns rakstīja, ka konsultatīvo balsojumu rezultāti atspoguļo arī tā dēvēto krievvalodīgo iedzīvotāju nostāju un ka Latvijā nevienā vietā balsojums “par” nebija mazāks par 51%.⁸¹ A. Pabriks un A. Pūrs norāda, ka

“par” balsotāju skaitā ietilpa daudz krievu, un norāda uz sabiedriskās domas aptauju, ka 1991. gadā 38% krievu atbalstīja Latvijas neatkarību.⁸² Kritiku par viedokli, ka daudz cittautiešu atbalstīja Latvijas neatkarību, izteikuši politologi Gatis Puriņš un Uģis Šulcs.⁸³ Līdzīgu viedokli paudis vēsturnieks un politiķis E. Šnore, uzsverot, ka tikai neliels nelatviešu (apmēram ceturtdaļa no visiem) īpatsvars 1991. gada 3. martā balsoja par neatkarību un “*krievvalodīgo kolonistu*” lielākā daļa iestājās pret neatkarību.⁸⁴

Politologs Juris Rozenvalds savukārt 2010. gadā rakstīja, ka par neatkarību balsoja par divpadsmit procentpunktiem vairāk vēlētāju nekā Latvijā bija latviešu. Līdz ar to nevar pilnībā piekrist, ka balsojums bija etnisks, neatkarību atbalstīja apmēram ceturtdaļa cittautiešu. Tas pārsniedza Lietuvas rezultātus, kur par neatkarību balsoja apmēram tikpat liels īpatsvars iedzīvotāju kā lietuviešu procents valstī, un Igaunijas rezultātus, kur atbalsts bija par pāris procentiem lielāks nekā pamattautas īpatsvars.⁸⁵ Līdz ar to varētu konstatēt, ka domstarpības ir drīzāk par interpretācijām, nevis par faktiem. Protams, vairāk nekā 400 000 balsu pret neatkarību nebija laba zīme nākotnei.

Vienlaikus notikušajā Igaunijas referendumā (Igaunija nevairījās no šī nosaukuma), kura jautājums bija “Vai jūs vēlaties Igaunijas kā neatkarīgas un suverēnas valsts atjaunošanu?”, piedalījās 82,86% no balsstiesīgajiem iedzīvotājiem, un 77,83% dalībnieku balsoja par Igaunijas neatkarības atjaunošanu, 21,4% bija pret.⁸⁶

17. martā notikušajā PSRS referendumā, pēc PSRS varas iestāžu datiem, Latvijas teritorijā piedalījās 501 280 vēlētāju (padomju armijas dalība tika atļauta un veicināta) un 95% atbalstījuši PSRS saglabāšanu.⁸⁷ D. Īvāns uzskata, ka bija iespējamas falsifikācijas, kas bijušas plaši izplatītas pēc “*mūsu novērotāju datiem*”.⁸⁸

Katrā gadījumā **tautas** aptaujai bija politiskas sekas. Vēsturniece Daina Bleiere uzskata, ka tautas nobalsošana Baltijas valstīs piespieda centrālo varu sākt sarunas par neatkarības atjaunošanu.⁸⁹ Vēsturniece U. Bergmane norāda, ka aptaujas rezultāti pārsteidza Gorbačovu, Rietumus un pat pašus baltiešus. Tie piešķīra demokrātisku leģitimitāciju neatkarības projektam un aplicināja sabiedrības gatavību apvienoties kopīgas nākotnes redzējumam.⁹⁰ Vislatvijas tautas aptaujas rezultāti kopā ar 4. maija deklarāciju ir pieminēti 1991. gada 21. augusta konstitucionālajā likumā “*Par Latvijas Republikas valstisko statusu*”.⁹¹

Secinājumi

1991. gada 3. marta tautas nobalsošana tika organizēta ārkārtējos apstākļos un ļoti īsā laika posmā. To izraisīja dažādi cēloņi un apstākļi, galvenokārt ārēji notikumi, tai skaitā PSRS mainīgā politika, Lietuvas un Igaunijas lēmumi un Rietumu rekomendācijas. ASV administrācija jau kopš 1990. gada Lietuvas neatkarības pasludināšanu atbalstīja ar kaut kāda veida tautas nobalsošanas sarīkošanu Baltijas valstīs. PSRS lēmums organizēt referendumu par “savienības saglabāšanu” 17. martā radīja papildu spiedienu uz Baltijas valstu valdībām. Lietuvas lēmums (un Igaunijas straujais atbalsts) sarīkot tautas nobalsošanu tiek vērtēts kā tāds, kas neņēma vērā Baltijas solidaritātes principus un neatstāja Latvijas varai citu izeju kā organizēt tautas nobalsošanu. PSRS centrālās varas agresija Lietuvā un Latvijā 1991. gada janvārī bija papildu arguments par labu tautas gribas nodemonstrēšanai.

Aptaujas ideja sākotnēji izraisīja bažas par tās legalitāti un politiskajām sekām. Balsošanas rezultātā bija jābūt vispirms neatkarību atbalstošam. Nevēlamu kontekstu radīja arī PSRS likums par savienotās

republikas izstāšanās kārtību. Tas viss lika izšķirties par tādu piesardzīgu soli kā nobalsošanas nosaukšana par tautas aptauju, uzsverot, ka tās rezultāti neietekmēs 1990. gada 4. maija Neatkarības deklarācijas statusu un īstenošanu. Latvijas Republikas Augstākā Padome lēmumu par aptaujas īstenošanu pieņēma pēc atbilstoša LTF lēmuma un rēķinoties ar trimdas latviešu organizāciju atbalstu.

Pati aptaujas kampaņa bija īsa, bet intensīva. Balsošana noritēja mierīgi un organizēti, Latvijas varas iestādēm kontrolējot situāciju. Tā noslēdzās ar pārliecinošu

uzvaru un atbalstu valsts neatkarībai un demokrātijai.

1991. gada 3. marta aptauja bija pēdējais balsojums, kurā pēc padomju perioda bija tiesīgi piedalījās visi 18 gadu vecumu sasniegušie pastāvīgie Latvijas iedzīvotāji. Tā bija pirmā tautas nobalsošana pēc 4. maija deklarācijas, tomēr pirms valstiskuma starptautiskas atzišanas 1991. gada rudenī. Tā tika noorganizēta ārkārtējos apstākļos un īsā laikā, tomēr bija veiksmīga un parādīja, ka tautas griba atjaunot valstiskumu un uzticība demokrātijai nav mainījusies.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ VALDIS BLŪZMA, OJĀRS CELLE, TĀLAVS JUNDZIS, DĪTRIHS ANDREJS LĒBERS, EGILS LEVITS, ĻUBOVA ŽĪLE. Latvijas valsts atjaunošana 1986–1993. Rīga 1998, 287.–288. lpp.; DĪTRIHS ANDREJS LĒBERS (red.). Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Mācību grāmata juridiskajām augstskolām un fakultātēm. Rīga 2000, 447. lpp.
- ² Sk. nodaļu par atmodas vēsturi – ANDRIS VILKS (galv. red.). Latvijas Nacionālā enciklopēdija. Rīga 2018, 136.–137. lpp.
- ³ KĀRINA PĒTERSONE, ILZE BŪMANE. Valstsvīrs Anatolijs Gorbunovs. Rīga 2020, 378. lpp.
- ⁴ ROMUALDS RAŽUKS. Latvijas Tautas fronte barikādēs. Rīga 2021, 289. lpp.; JĀNIS ŠKAPARS. Vara un pretvara. In: Baltijas brīvības ceļš. Baltijas valstu nevardarbīgās cīņas pieredze pasaules kontekstā. Rīga 2005, 234.–236. lpp., šeit 236. lpp.
- ⁵ PĒTERSONE, BŪMANE, Valstsvīrs Anatolijs Gorbunovs, 378.–378. lpp.
- ⁶ LARSS PETERS FREDĒNS. Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija 1989–1991. Rīga 2007, 172.–173. lpp.
- ⁷ JACK F. MATLOCK. Autopsy on an Empire: The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union. New York 1995, pp. 344–347.
- ⁸ UNA BERGMANE. Politics of uncertainty. United States, the Baltic Question and the Collapse and the Collapse of the Soviet Union. New York [2023], pp. 142–145.
- ⁹ JURIS ROZENVALDS. Padomju mantojums un integrācijas politikas attīstība kopš neatkarības atjaunošanas. In: NILS MUIŽNIEKS (red.). Cik integrēta ir Latvijas sabiedrība? Sasniegumu, neveiksmju un izaicinājumu audits. Rīga 2010, 33.–60. lpp., šeit 39.–40. lpp.; ANDREJS GUSAČENKO, VĪNETA KLEINBERGA. The Emergence and Restoration of the State: Latvia in 1918 and 1990. In: TalTech Journal of European Studies. 2021, Vol. 11, Issue 1, pp. 55–78, here – pp. 72–73.
- ¹⁰ EDVĪNS ŠNORE. Latvijas teritorijā esošo PSRS kolonistu loma valsts neatkarības atjaunošanā 1989.–1991. gadā: mīti un realitāte. In: Latvijas Vēsture 2010, Nr. 2/3, 68.–82. lpp., šeit 79.–80. lpp.
- ¹¹ INESE NIKUĻCEVA. Tautas nobalsošana un vēlētāju likumdošanas iniciatīva. Promocijas darbs. Rīga 2012, 197. lpp.
- ¹² VALDIS BIRKAVS. Vienīgās pareizās izvēles Lielā diena. In: Diena, 14.02.1991., 1., 2. lpp., šeit 2. lpp.
- ¹³ TĀLAVS JUNDZIS. Latvijas neatkarības atjaunošanas dažādie ceļi: tiesiskais pamatojums un īstenošana (1989–1991). In: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A daļa. Sociālās un humanitārās

- zinātnes. 67. sēj., Nr. 1/2 (2013), 4.–22. lpp., šeit 11. lpp. Pieejams: <http://www.lasproceedings.lv/wp-content/uploads/2020/12/LZA-Vestis-A-dala-2013.-gada-1.-un-2.-numurs.pdf> (skatīts 04.02.2024.).
- ¹⁴ ARTIS PABRIKS, ALDIS PURS. Latvia: The challenges of change. London, New York 2001, p. 63.
- ¹⁵ RAŽUKS, Latvijas Tautas fronte barikādēs, 77., 84. lpp.
- ¹⁶ DAINIS ĪVĀNS. Gadījuma karakalps. Rīga 1996, 304.–305. lpp.
- ¹⁷ VLADISLAV ZUBOK. Collapse. The Fall of the Soviet Union. New Haven, London 2021, p. 177.
- ¹⁸ Ibidem, p. 395.
- ¹⁹ DŽONS L. GEDISS. Aukstais karš. Rīga 2007, 234. lpp.
- ²⁰ BERGMANE, Politics of uncertainty, pp. 142–143.
- ²¹ DEVROY, ANN. Bush sends letter, envoi to Moscow. In: Washington Post, 30.03.1990. Pieejams: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1990/03/31/bush-sends-letter-envoy-to-moscow/680486c9-e195-413b-9a74-6e4e938cd0bd/> (skatīts 30.05.2024.).
- ²² A. Jakovļeva un ASV vēstnieka Dž. Metloka 30.03.1990. sarunas pieraksts (krievu val). Pieejams: <https://media.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1024107> (skatīts 02.02.2024.).
- ²³ Ziņojums par Džordža Buša un Džeimsa Beikera tikšanos ar baltiešu delegāciju. Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts arhīvs, Rīga (turpmāk LNA LVA), LNA LVA, 2197-1-v-14, 223.–225. lp.
- ²⁴ OJĀRS KALNIŅŠ. Bušs par Baltiju: līdzjūtība un bažas. In: Laiks, 18.04.1990., 1. lpp.
- ²⁵ MATLOCK, Autopsy on an Empire, p. 346.
- ²⁶ JĀNIS PETERS. Trīs kaktusi citadelē. TĀLAVS JUNDZIS (red.). 4. maijs. Rakstu atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju. Rīga 2000, 298.–322. lpp., šeit 314. lpp.
- ²⁷ PSRS likums par kārtību, kādā risināmi jautājumi par savienotās republikas izstāšanos no PSRS. In: Lauku Avīze, 13.04.1990., 7. lpp.
- ²⁸ Ibidem.
- ²⁹ ANDRIS VILKS (galv. red.). Latvijas Nacionālā enciklopēdija. Rīga 2018, 504. lpp.
- ³⁰ PSRS prezidentam Mihailam Gorbačovam. In: Literatūra un Māksla, 07.04.1990., 3. lpp.
- ³¹ Ojāra Kalniņa atskaite par Ministru padomes priekšsēdētāja Ivara Godmaņa tikšanos ar ASV prezidentu Džordžu Bušu. LNA LVA, 2197-1-v-17, 68. lp.
- ³² ARVĪDS ANUŠAUSKS. 1991. gada 11. marta Akts par Lietuvas neatkarības atjaunošanu. In: TĀLAVS JUNDZIS (red.). 4. maijs. Rakstu atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju. Rīga 2000, 157.–167. lpp., šeit 162.–163. lpp.
- ³³ Lielo varu nedemokratiskums. In: Laiks, 18.04.1990., 5. lpp.
- ³⁴ Obrashenie prezidenta SSSR k narodu Litovskoj SSR. Anatolij Chernjaev (sost.). Sojuz možno bylo sohranit'. Belaja kniga. Dokumenty I fakty po politike M. S. Gorbacheva po reformirovaniju I sohranjeniju mnogonacional'nogo gosudarstva. Moskva 2007, s. 143.
- ³⁵ Sk.: JĀNIS TAURĒNS, INESIS FELDMANIS. Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā. 3. sēj. Rīga 2016, 25.–28. lpp.
- ³⁶ DAINA BLEIERE, ILGVARS BUTULIS, INESIS FELDMANIS, AIVARS STRANGA, ANTONIJS ZUNDA. Latvia Toward 100 Years. Rīga 2014, pp. 441–442.
- ³⁷ LR Augstākās padomes 1991. gada 23. janvāra rīta sēdes stenogramma. Pieejams: https://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_910123.htm
- ³⁸ Ibidem.
- ³⁹ Gorbunova kompromisi. In: Brīvā Latvija. Apvienotā Londonas avīze un Latvija, 24.01.1991., 1., 3. lpp., šeit 3. lpp.
- ⁴⁰ ĪVĀNS, Gadījuma karakalps, 331. lpp.

- ⁴¹ PBLA noraida referendumu. In: Brīvā Latvija. Apvienotā Londonas avize un Latvija, 24.01.1991., 1. lpp.
- ⁴² AINĀRS DIMANTS. Padomju parlamentā. In: Diena, 17.01.1991., 4. lpp.
- ⁴³ IVETA BOJĀRE. Par iespējamo referendumu Latvijā. In: Diena, 30.01.1991., 1. lpp.
- ⁴⁴ Ibidem.
- ⁴⁵ IVETA BOJĀRE. Referendums nav iespējams. In: Diena, 31.01.1991., 1. lpp.
- ⁴⁶ LINDA ANDRUSA. Eiropas varenie par Baltiju. In: Diena, 28.01.1991., 1. lpp.
- ⁴⁷ ASV sūtnis atbalsta referendumu Baltijā. In: Diena, 31.01.1991., 1. lpp. Ziņas no Igaunijas. In: Latvijas Jaunatne, 14.–15.02.1991., 1. lpp.
- ⁴⁸ GUNTIS VALUJEVS. Aptauju vai referendumu? In: Diena, 08.02.1991., 1.–2. lpp., šeit 2. lpp.
- ⁴⁹ Aptauja Lietuvā. In: Diena, 22.01.1991., 3. lpp.; Lietuvas Augstākās padomes lēmums par iedzīvotāju aptauju. Pieejams: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.69D1E7344873> (skatīts 30.05.2024.).
- ⁵⁰ ĪVĀNS, Gadījuma karakalps, 349.–350. lpp.
- ⁵¹ Saruna ar ārlietu ministru Jāni Jurkānu. In: Brīvā Latvija, 18.02.1991., 3. lpp.
- ⁵² VALDIS EGLE, GUNTIS VALUJEVS. Gorbija mezgls: pārcirst vai atraisīt. In: Diena, 24.01.1991., 2. lpp.
- ⁵³ FREDĒNS. Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija, 170.–171. lpp.
- ⁵⁴ ANDA JAUCE. Svaru kausi sveras aptaujai par labu. In: Latvijas Jaunatne, 11.02.1991., 1. lpp.
- ⁵⁵ LAIMONIS RADZIŅŠ. Aptauja notikusi. In: Latvijas Jaunatne, 11.–13.02.1991., 1. lpp.
- ⁵⁶ VILNIS MARTINSONS. Lietuvas tauta atbalsta neatkarību. In: Diena, 12.02.1991., 1. lpp.
- ⁵⁷ ILMĀRS PUNKA. LTF: aptaujai jānotiek. In: Diena, 12.02.1991., 1. lpp.
- ⁵⁸ IVETA BOJĀRE. 3. martā aptauja Latvijā. In: Diena, 13.02.1991., 1. lpp.
- ⁵⁹ LR AP 1991. gada 12. februāra sēdes stenogramma. Pieejams: http://saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_910212.htm (skatīts 30.05.2024.).
- ⁶⁰ Ibidem.
- ⁶¹ Ibidem.
- ⁶² Ibidem.
- ⁶³ Ibidem.
- ⁶⁴ Lēmums par Latvijas iedzīvotāju aptaujas sarīkošanu. In: Diena, 14.02.1991., 1. lpp.
- ⁶⁵ MĀRIS GRĪNBLATS. Kādus parādus taisīsim, kādus maksāsim. In: Pilsonis, 19.02.1991., 1. lpp.
- ⁶⁶ Pasaules valstu valdībām. In: ibidem, 2. lpp.
- ⁶⁷ JUNDZIS, Latvijas neatkarības atjaunošanas dažādie ceļi, 16. lpp.
- ⁶⁸ Latvijas kompartijas CK Biroja paziņojums par attieksmi pret Latvijas iedzīvotāju aptauju. 1991. gada 3. martā. In: Cīņa, 01.03.1991., 1. lpp.
- ⁶⁹ Latvijas sūtniecības paziņojums. In: Diena, 15.02.1991., 1. lpp.
- ⁷⁰ GUNĀRS MEIEROVICS. PBLA viedoklis latviešu tautas aptaujas un pagaidu valdības atzišanas jautājumā; VALDIS PAVLOVSKIS. ALA viedoklis Latvijas iedzīvotāju aptaujas jautājumā. In: Laiks, 20.02.1991., 1. lpp.
- ⁷¹ Lēmums par Latvijas iedzīvotāju aptaujas sarīkošanu, Lēmums par kārtību, kādā notiek iedzīvotāju aptauja. In: Diena, 14.02.1991., 2. lpp.
- ⁷² Lēmums par kārtību, kādā notiek iedzīvotāju aptauja. In: ibidem.
- ⁷³ GUNĀRS BLŪMS. Aptaujas sabiedriskajiem novērotājiem. In: Diena, 26.02.1991., 3. lpp.
- ⁷⁴ Latvijas Tautas fronte: aptauja ir vienīgā iespēja. In: Atmoda, 19.02.1991., 12. lpp.
- ⁷⁵ IVETA TOMSONE. Krievu demokrāti atbalsta aptauju. In: Diena, 26.02.1991., 1. lpp.

- ⁷⁶ ANATOLIJS GORBUNOVŠ. Kāpēc aptaujā par demokrātisku un valstiski neatkarīgu Latviju es teikšu “jā”. In: Diena, 02.03.1991., 1. lpp.
- ⁷⁷ Sk., piem., LR AP 1991. gada 6. marta sēdes stenogrammu. Pieejams: http://saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_910306.htm (skatīts 30.05.2024.).
- ⁷⁸ Ibidem.
- ⁷⁹ Ziņojums par Latvijas Republikas iedzīvotāju 1991. gada 3. marta aptaujas rezultātiem. In: Diena, 08.03.1991., 2. lpp.
- ⁸⁰ ĪVĀNS, Gadījuma karakalps, 350. lpp.
- ⁸¹ FREDĒNS, Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija, 172. lpp.
- ⁸² PABRIKS, PURS, Latvia: the challenges of change, p. 64.
- ⁸³ GATIS PURIŅŠ, UĢIS ŠULCS. Etnisko balsojumu diskrētais šarms. Pieejams: <https://www.delfi.lv/898102/versijas/3973781/gatis-purins-ugis-sulcs-etnisko-balsojumu-diskrētais-sarms> (skatīts 23.05.2024.).
- ⁸⁴ ŠNORE, Latvijas teritorijā esošo PSRS kolonistu loma valsts neatkarības atjaunošanā, 75. lpp.
- ⁸⁵ ROZENVALDS, Padomju mantojums un integrācijas politikas attīstība, 40. lpp.
- ⁸⁶ KRISTIĀNS ROZENVALDS. Igaunija ir par neatkarību. In: Diena, 05.03.1991., 1. lpp.; FREDĒNS, Baltijas brīvības ceļš un Zviedrijas diplomātija, 171. lpp.
- ⁸⁷ DAINA BLEIERE et al., Latvia Toward 100 Years. Rīga 2014, p. 452.
- ⁸⁸ ĪVĀNS, Gadījuma karakalps, 350. lpp.
- ⁸⁹ DAINA BLEIERE et al., Latvia Toward 100 Years, p. 452.
- ⁹⁰ ROZENVALDS, Padomju mantojums un integrācijas politikas attīstība, 39.–40. lpp.
- ⁹¹ Konstitucionālais likums par Latvijas Republikas valstisko statusu: In: Diena, 22.08.1991., 1. lpp.

SUMMARY

The popular voting of 3 March 1991 was organized under extraordinary circumstances and in a very short period of time. It was caused by various causes and conditions, mainly external events. The US administration led by George Bush supported holding some kind of plebiscite in the Baltic states since the declaration of Lithuania's independence in 1990. The decision of the Soviet leadership to organize a referendum on “preservation of the USSR as a renewed federation” on 17 March added pressure on the governments of the Baltic states. Lithuania's decision to organize a plebiscite in Lithuania is considered as failing to take into account the principles of solidarity of the Baltic states and once again left the Latvian government no other way out than to organize a plebiscite. The aggression of the central government of the USSR in Lithuania and Latvia in January 1991 was an additional argument in favour of demonstrating the will of the people.

The idea of a popular voting initially raised concerns about its legal and political implications. First of all, it was necessary to achieve a voting result supporting independence, but there was an opinion that this alone was not sufficient to convince the international community and Moscow, hence, a convincing majority was preferred. A negative context was also caused by the Soviet 1990 “Law on Procedure for Resolving Questions Connected with Secession of Union's Republic from the USSR”. All this led to the decision to take such a cautious step as calling popular voting, at the same time strongly accentuating that its results would not affect the status and implementation of the “Declaration of the Supreme Soviet of the Latvian SSR of the Renewal of the Independence of Latvia” of 4 May 1990.

The Supreme Soviet of the Republic of Latvia made the decision on the implementation of the voting after the appropriate decision of the Popular Front of Latvia and taking into account the support of Latvian organizations in exile.

The survey campaign itself was brief, but intense. The voting was peaceful and well organized, with Latvian authorities controlling the situation. It ended with a resounding victory and support for the country's independence and democracy. The results strengthened the position of Latvia in international community, as well as in its relations with central authorities in Moscow.

The poll of 3 March 1991 was the last vote in which all permanent residents of Latvia who had reached the age of 18 were eligible to participate after the Soviet period. It was the first popular vote after the restoration of independence, but before the international recognition of statehood. It was organized under extraordinary circumstances and in a short time, but it was successful and showed that the people's will to restore statehood and trust in democracy had not changed.

© 2024, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons* Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)